

LA RUTA BLAVA

ANTON M. ESPADALER,

UNIVERSITAT DE BARCELONA

A finals de desembre de 1936, Josep Maria de Sagarra i la seva esposa Mercè Devesa s'embarcaven a Marsella rumb a la Polinèsia, gràcies, en bona part, al generós regal de noces que els havia fet Francesc Cambó. Arrossegats per l'opinió de Maurici Serrahima, hom ha acostumat a entendre *La ruta blava* «com el diari d'un intent impossible: abstreure's d'un present catastròfic per experimentar el primitivisme relatiu dels paradisos transoceànics» (Gallén i Gustà, 1987, IX, 496). Aquesta opinió és compartida per Virgilio Sánchez Rey al seu bon pròleg a *La ruta blava* (2000, p. 5-20), el qual també qualifica el llibre de diari. Certament, cal comptar amb la situació personal de Josep Maria de Sagarra i de la seva esposa, que havien cercat refugi a París, escapant de la barbàrie, però no puc evitar de constatar que enlloc no es declara que es vagi a la recerca del primitivisme ni que la finalitat del viatge sigui la d'esborrar el malson de la guerra d'Espanya. De fet, no hi ha ni una sola línia dedicada a justificar el perquè del destí polinèsic, mentre que l'única referència a «la guerra del meu país» (Sagarra, 2002, p. 231) és ínfima i anodina. Res de sorprenent en això, perquè, ben mirat, allò que caracteritza el viatger modern és el fet de no necessitar cap motiu per sortir de casa. És l'actitud de Gide. Quan li pregunten què hi va a fer, al Congo («Qu'est-ce que vous allez chercher là-bas»), respon: «J'attends d'être là-bas pour le savoir» (Segalen, 2010, p. 14).

Jo entenc, d'entrada, que aquest llibre de viatges és una continuació del periodisme que feia Sagarra a *Mirador*, per exemple. Sempre he pensat que allò que caracteritza el llibre és aquell to de conversa, que es tradueix en una proximitat al lector que admetia diverses gradacions (la confessió, els jocs de l'humor, la picada d'ull, la combinació de registres gràcies a la presència constant d'aquest lector), que és el que permet de fer perceptible la veu de qui se li adreça, i que remetia, en el fons, a un àmbit de tertúlia, que és on es va covar el gran periodisme barceloní dels anys vint i trenta. Tinc més aviat la sensació que Sagarra amb *La ruta blava* tractava de mantenir aquell to emprat a l'articulisme amb un lector que havia desaparegut violentament, però amb el qual confiava tornar-se a trobar. I això, entre altres coses, perquè un llibre de viatges pressuposa un lector, mentre que un diari no en pressuposa cap, perquè no té altre lector que qui l'escriu. Sagarra, però, no empra ni un terme ni l'altre: el defineix com un «carnet de ruta».

Aquest carnet de ruta és, amb totes les conseqüències, un llibre de viatges, un dels grans gèneres de la literatura d'Orient i d'Occident, que a la Catalunya moderna arrenca amb Verdaguer i ateny un punt de considerable volada amb el *Viatge a Rússia* de Josep Pla, per exemple. Ara, si Sagarra té present algun autor, aquest és, crec, André Gide, que va anar a Rússia, com Pla, i en va tornar amb un llibre més acadèmic que vital, però que sobretot havia anat al Congo, i va oferir el que em sembla que és el model més immediat per a Sagarra. Ara bé, Sagarra no cau en cap dels paranys en què ensopega Gide. Vull dir que no necessita estadístiques, ni notes erudites a peu de plana, ni apèndixs informatius, ni distreure el lector amb les seves opinions sobre les obres de La Fontaine o Molière

que llegia durant el trajecte. Però Sagarra tampoc no pretén que tot el que veu es filtri, com un deix del simbolisme, i molt bergsonianament, per les profunditats del jo —amb l'inconvenient afegit que Gide és un racionalista, i és incapaç d'albirar trellat estètic en els desbordaments de la selva—, i Sagarra tampoc no comet l'error d'incórrer en una cosa tan contrària a la narrativa de viatges com anotar el dia 13 de setembre una frase com «vers le soir, remontée en pirogue jusqu'à X» (Gide, 2010, p. 46). Si alguna exigència tenen els llibres de viatges és que tot ha de ser molt concret, car ningú no viatja de *X* a *Y*, sinó, com és el cas, de Marsella a Papeete.

La Polinèsia era aleshores un mite literari que començava a iniciar una fatal davallada que l'acabaria convertint en un simple destí turístic. El mite s'inicia, com és perfectament sabut, el 1771 amb l'aparició del *Voyage autour du monde* de Louis-Antoine de Bouganville, i pren, si no forma definitiva, sí almenys una empremta fonamental amb el *Supplément au voyage de Bouganville* de Denis Diderot, publicat l'any següent. A través d'un diàleg, com tantes altres vegades s'esdevé en l'obra de Diderot, el mite queda en aquestes pàgines pràcticament configurat en els seus grans temes: la Polinèsia és l'arxipèlag de l'amor lliure, els seus pobladors confirmen l'existència del bon salvatge, el contacte amb la natura garanteix la felicitat com no havia estat capaç d'imaginar ni el mateix Rousseau, les lleis no fan cruels els homes, mentre la vida és menys complexa i menys estressant, que era una manera d'allunyar un fantasma que aleshores començava a passejar-se per Europa, i que no trigarà a difondre's amb el nom de *spleen*. O sia, tot allò que Bernardin de Saint-Pierre era a punt de fantasiejar a l'Índic resulta que es trobava de debò al Pacífic.

No és gens estrany, doncs, que la Polinèsia, com a refugi per cansament o per rebuig de la vella cultura occidental, especialment en allò que millor la representa en la seva crisi maligna, que és el capitalisme, sigui el que hi ha a la *Marea minvant* de R. L. Stevenson, origen de les narracions aplegades a *Els mars del sud* de William Somerset Maugham, que juntament amb Conrad o Jack London van contribuir a dibuixar un panorama on la mirada àcida no esborrava un horitzó d'utopia, potentment plasmat per Gauguin, el qual, en opinió de Sagarra, «va deixar uns quants fragments de pintura enlluernant i autèntica que han contribuït a crear la llegenda plàstica de Tahití» (Sagarra, 2002, p. 112).

L'autor, però, que contribuï més a la divulgació del mite, i que més influència exercí en la nostra àrea cultural, com es demostra en els *Paradisos oceànics* d'Aurora Bertrana, que visqué tres anys a la Polinèsia entre 1926 i 1929, i publicà el llibre l'any 1930, fou Pierre Loti, a través de la seva novel·la *Rarahu*, que duia l'eloqüent subtítol d'*Idyle polynésienne*, i que de seguida es conegué com a *Le mariage de Loti* —un text à clef gai, per on s'explica una part del passatge que Sagarra descriu a bord del vaixell que el duu a Papeete. El d'Aurora Bertrana deu ser un dels últims textos sobre Tahití on encara predomina la clau lírica, fins al punt que, de fet, li impedeix de contemplar la realitat que té davant. Sens dubte era conscient que les coses no eren com les havia llegides, però si per una

banda li fa nosa l'actitud de l'escriptor Zane Grey, que corria per Tahití filmant nadius farcits de tipisme, per l'altra es nega a recordar, com explicava Loti —en un capítol titulat amb peculiar sentit de l'humor *Gastronomie*—, i ja havia advertit més indirectament Bouganville, que l'home blanc a la brasa, segons el cap maori de l'illa de Routoumah, té gust de banana madura (Loti, 1991, p. 88). Un escriptor que Sagarra coneix, i que va dedicar diversos llibres a la Polinèsia, com Victor Segalen, té descripcions —a *Les Immémoriaux*, per exemple— sobre la naturalesa dels ritus maoris que no deixen indiferent. Tanmateix, per a Aurora Bertrana el que encara es mantenia viu mereixia ser pres com un tast del paradís.

Els elements més destacats i constants del futur mite de Tahití es trobaven ja a les pàgines del *Voyage* de Louis-Antoine de Bouganville. El primer de tots, la llibertat sexual, se'ls apareix abans i tot de desembarcar: «Ils nous pressaient de choisir une femme —es refereix als tahitians que s'han acostat al vaixell amb piragua—, de la suivre a terre, et leurs gestes non équivoques démontraient la manière dont il fallait faire connaissance avec elle. Je le demande: comment retenir au travail, au milieu d'un spectacle pareil quatre cents Français, jeunes, marins, et qui depuis six mois n'avaient point vu de femmes? Malgré toutes les précautions que nous pûmes prendre, il entra à bord une jeune fille qui vint sur le gaillard d'arrière se placer à une des écoutes qui sont au-dessus du cabestan; cette écoute était ouverte pour donner de l'air à ceux qui viraient. La jeune fille laissa tomber négligemment une pagne qui la couvrait et parut aux yeux de tous, telle que Vénus se fit voir au berger phrygien. Elle en avait la forme céleste» (Bouganville, 2010, p. 226). Però no tot és de color de rosa. Unes seixanta pàgines més endavant Bouganville ha de constatar que la sífilis, contreta a Tahití, colpejà l'expedició. Bouganville n'eximeix els seus tripulants, i aboca totes les sospites sobre els anglesos de Wallas (p. 271), que l'havia precedit no feia gaire, o fins i tot sobre el mateix i llunyà Cristòfor Colom (p. 282).

La naturalitat de la nuesa va acompanyada d'una altra gran temàtica: la innocència, que és inseparable de la bellesa, i que té moltes ramificacions, com un caràcter afable i una llengua senzilla i dolça. O per dir-ho com Bouganville, una «franchise» pròpia dels «pays où règne encore l'âge d'or» (p. 226). Aquest atractiu esdevindrà fonamental quan Baudelaire convenci els seus lectors, que no eren gaires, que l'home contemporani es caracteritza per la seva inextirpable misèria. Aquestes qualitats que evoquen una puresa anterior a tota idea de pecat, es complementen amb un altre dels reclams més poderosos: el paisatge. Davant la meravella d'un verd de maragda que no s'esgota mai i arriba fins a la ratlla del mar, Bouganville no es conté, i escriu: «Je me croyais transporté dans le jardin d'Eden» (p. 235). Per acabar-ho d'adobar, la propietat privada semblava no existir, i ningú no aparentava témer per res del que posseïa.

Però en Bouganville ja hi ha també —a part la queixa per un sistema alimentari pobre i poc variat, i l'inconvenient dels mosquits— el neguit sobre allò que potser suposarà l'arribada dels occidentals al paradís. A penes baixats a terra per primera vegada, són rebuts per una multitud festiva, entre la qual es

destaca, perquè se'n separa, un vell venerable de posat esquiú: «son air rêveur et soucieux semblait annoncer qu'il craignait que ces jours heureux, écoulés pour lui dans le sein du repos, ne fussent troublés par l'arrivée d'une nouvelle race» (p. 230).

Quan Sagarra va a Tahití, el mite estava esgotat, i cal reconèixer que literàriament era difícil de treure'n més suc. I, d'altra banda, cal considerar que podria representar emprendre un viatge a una part de món que, malgrat tot, no deixava d'estar marcada per l'exotisme, per les restes d'allò que els noticiaris i les pel·lícules de Hollywood a què fa referència Sagarra encara identificaven com el jardí de l'Edèn. No tinc cap mena de dubte que el lector de Sagarra també ho creia, i que l'escriptor hi comptava. Joan Fuster ha escrit que «Sagarra posseeix un gust especialment incisiu per la delació irònica del pintoresc» (1972, p. 298). I, de pintoresc, Tahití n'estava farcit. És a dir, des d'un punt de vista literari el viatge era ple de riscos, des del moment que, tal vegada per excés de complaença, en podria resultar un retrat més proper a la caricatura que a l'apunt del natural, que és el propi del llibre de viatges.

«La delació irònica del pintoresc» està magníficament representada a *La ruta blava*, però pràcticament gens a la Polinèsia. La ironia sobre el pintoresc, que és sobretot una distorsió que fa la ploma, provocada per un punt de vista humorístic vinculat al costumisme, apareix discretament durant el viatge, amb la consideració aguda, divertida i un pèl entremaliada d'un passatge format essencialment per escapistes tocats de romanticisme: «el vuitanta per cent dels nostres companys van a la Polinèsia per necessitat, però per una necessitat moral, espiritual o sentimental. Hi van perquè són una mica somiatruïtes o, si voleu, perquè tenen una arrel de boig i, dient-ho d'una manera més correcta, perquè són uns anormals. Tenen la follia oceànica; volen anar completament despullats sota els cocoters» (p. 40). Però el que hi predomina és l'apuntació fulgurant, la llambregada descriptiva que estalvia pàgines d'especulació aproximativa.

El pintoresc apareix amb més força, però sense desbordar-se, a les escales. A Alger, a la Martinica, a Guadalupe, a Panamà. És la conseqüència lògica de qui fa aquesta recomanació (una bona recomanació, d'altra banda) després de desembarcar a Pointe-à-Pitre: «Jo aconsellaria a tothom que vagi pel món que, en arribar a un poble, la primera visita que faci sigui la del mercat. El mercat explica la moral, la mentalitat, i la vida pública i privada del poble. El mercat és sincer, molt més sincer que les esglésies, els museus, les biblioteques i els passeigs estilitzats» (p. 51). Podria encara emparentar-se amb el pintoresc una anotació com la següent, que es fixa en un detall que dona també un cert to al nord d'Àfrica i a la mateixa Polinèsia: «El cul d'aquestes respectables antillanes, vestides de tots colors, deu ésser la cosa més flexible i més vibràtil que hi ha al món» (p. 56).

A Tahití, al meu entendre, una mirada més propera a l'observació de caire antropològic —que no exclou l'humor, ni ha de fer desaparèixer un cert to irònic, en el fons consubstancial al personatge i inherent al to conversacional del llibre, propi de l'articulisme— atenua força la temptació de sotmetre la realitat

al mirall còncav de la bugaderia d'un xinès de Raiatea. Perquè si hi pot haver temptació és perquè el llibre és més a prop del reportatge que de l'anàlisi a la manera de Gide. Conscientment, a més: «En les meves notes he analitzat molt poc, no he volgut seguir altres regles que les de l'instint i del primer cop de vista» (p. 104).

A Tahití, Sagarra actua amb un ordre que l'acosta als llibres de viatgers més interessats en la informació que en la impressió, com sol passar amb els escriptors del segle XVIII, com Alí Bei, per exemple. De Tahití se'ns descriu la fauna i la flora, amb especial atenció als ocells, el mar i els peixos, els insectes, la fruita. És a dir, allò que hauria de constituir la part objectiva, indiscutible del paradís. Ara, el lector que n'esperava una descripció entusiasta, deuria quedar fortament perplex i desencantat. Sagarra havia acostumat el seu lector a vibrar davant dels paisatges, i aquest s'havia avesat a un escriptor que era capaç d'extreure material d'alta graduació lírica d'allà on rebia el més lleuger estímul. La visió de la naturalesa de Tahití, comptant amb aquesta expectativa, comporta, en canvi, una profunda decepció. No perquè Sagarra no sàpiga veure què té al davant, sinó perquè allò que té al davant no estimula una sensibilitat que no havia estat mai passiva davant del paisatge. Ben al contrari. Però Sagarra escriu sobre els ocells: «En el ram dels ocells, sentireu una decepció profunda» (p. 150). Sobre els peixos: «Aquí el peix és més decoratiu que enlloc, però un sent l'enyorança dels lobarros, dels déntols, dels neros, dels rèmolos, de les escórpores!» (p. 153). Sobre el mar: «Els creadors de la llegenda de Tahití us hauran explicat en cinquanta mil reportatges que no hi ha bany més poètic ni més esportiu que aquestes nedades al clar de lluna, amb esllips fets de frangipan, envestint cabelleres perfumades i escoltant les guitarres de la glòria. Tot això és completament fals; el mar de Tahití no té res d'hospitalari. L'home d'Europa que es vol banyar passa un calvari en aquest litoral» (p. 153-154). Sobre els insectes: «En arribar a Tahití us espereu un esclat de colors aeris —una bella manera de referir-se a les papallones—, en proporció a la força de les plantes i a la càlida dolcesa del clima. Us espereu això, i jo puc dir que en tres mesos de respirar paisatge tahitià no he vist ni una sola papallona que es podés comparar a la nostra vulgaríssima papallona de la col, a la modesta *Pieris brassicae* de tots els suburbis» (p. 157). Sobre la fruita: «Jo confesso que una de les decepcions més fortes que he sentit a Tahití ha estat causada per la fruita [...] i com que sobre Tahití he llegit i he sentit dir un grapat de mentides, trobo naturalíssim que la llegenda de les fruites meravelloses sigui una llegenda més de les que corren sobre aquestes illes oceàniques» (p. 161). Demolidor. El paradís, ai las, no pot competir amb el suburbi!

Queda la vida i la gent, que proporciona històries de tota mena. Tràgiques, com la del petit Timi. Entranyables, en principi, com la del «bateig solemne», que acaba, tanmateix, en «una escena de manicomi de les més pintoresques», provocada per la barreja de llatí i maori que Sagarra pren per un exercici de filibusterisme lingüístic, ja que la llengua en què predicava mossèn Josep, normand d'origen, feia pensar «en l'idioma dels simis quan estan de bon humor»

(p. 234). A tot arreu, però, a l'escola, al cinema, als bars, a les botigues, observa Sagarra de manera aclaparadora la profunditat d'un procés d'aculturació imparabile, paradoxalment encapçalat i promogut per l'únic col·lectiu humà absolutament immune a l'occidentalització, que són els xinesos, l'obra dels quals s'afegeix a les conseqüències nefastes de la colonització. Dels europeus, dels americans i dels missioners, a qui responsabilitza de la quantitat de morts per pulmonia que va poder comprovar, perquè els missioners combatien sense miraments la nuesa autòctona, a despit de les contundents evidències climàtiques. En la denúncia dels efectes de la colonització Sagarra connecta amb el Gide de *Voyage au Congo*.

Sagarra en el seu períple recorre majoritàriament colònies franceses. I una paraula recorre en paral·lel tot el llibre: provincianisme. Provincianisme a Alger, i provincianisme a Tahití, detectat només arribar a l'hotel: «No cal dir que el bany, els llits, els armaris, tot hi és provincià i tronat, com si hagués vingut amb un vaixell de naufragats que conduïa les més grotesques andròmines de la província francesa» (p. 103). Provincianes les coses, i provinciana l'elit del funcionari francès: «Aquesta societat forma un món amb totes les característiques de la vida de província. Els prejudicis, les enveges, les rancúnies, les antipaties, les xafarderies, tot allò que crea un ambient provincià resclosit i exacerbant, a Paapeete es produeix amb la més dura violència» (p. 117). Provincians els mateixos tahitians de resultes de l'educació francesa, que els converteix en membres d'una colònia, mentre que «de llur país, de llur història, del que representa llur raça en el Pacífic, no en saben res», però aprenen «el que s'acostuma a ensenyar en una institució primària de província» (p. 238), cosa que en aquell context no deixa de resultar un pèl grotesc.

S'afegeix al paisatge, i al paisanatge, el fet mateix del tròpic, un punt en el qual coincidirà Ramon Vinyes. La convicció de Sagarra és que el tròpic envileix: «el clima mata la memòria, la consciència i el sentit moral. El clima per ell sol ja és tota una infecció, ja és tota una descomposició de la vostra vida física i moral» (p. 273). Amb l'agreujant que el blanc hi afegeix més brutícia i més demoralització (p. 141).

I per si no n'hi hagués prou, la realitat mateixa imposa la visió de les malalties: l'elefantiasi, la sífilis, la lepra, totes gairebé endèmiques.

Hom comprèn aleshores que Sagarra sigui particularment dur amb aquells que, com el navegant francès Alain Gerbault, s'havien fet tot un nom escrivint sobre el mite de Tahití que convé a les agències de viatges, i que perpetua la immoralitat d'una mentida que va d'acord amb aquesta colonització, i amb la subsegüent banalització turística —el «turisme internacional més incomprensiu i més bèstia» (p. 201)—, que «castra» —el mot és de Sagarra— l'entitat dels maoris, i destrueix per sistema les restes del paradís que encara, malgrat tot, són perceptibles, tot i no ser ja significatives.

El desencís és tan gran que hom podria pensar que només queda un refugi: el de la llegendària bellesa de les noies tahitianes. Però ni això. El que Sagar-

ra anomena «l'Eva del paradís oceànic», la Venus que enlluernà Bouganville i els seus tripulants, ha desaparegut: «En tot Papeete, i en tots els districtes, no he vist ni una sola dona realment impressionant, que pugui superar a les belleses d'Europa o d'Amèrica» (p. 128).

Sagarra no justifica per què va a Tahití, però dedica tot un apartat a explicar per què no s'hi queda. La resposta de Sagarra, en un temps en què l'exotisme tenia un alt valor de canvi, i en què els discursos sobre la decadència d'Europa feien gairebé tant de furor com ara, és una afirmació de confiança en la cultura, en els gustos, en la sensibilitat i en els valors que només es podien aprendre a la vella Europa, on el fet d'estimar-se més una pera de Puigcerdà que una papaia és la conseqüència directa d'haver «nascut en un país de tres mil anys d'història» (p. 161). Així les coses, «m'he convençut —conclou Sagarra— que més m'estimo morir afusellat a Europa que coronat de flors i picat de mosquits dins la petxina de nacre de la Polinèsia. Cadascú és esclau de la seva sang i de la seva història; jo sóc esclau de les pedres, dels renecs i dels rams de farigola d'una vella ciutat mediterrània... i per viure em cal un ambient que tingui història i que la defensi com pugui. Vull dir que necessito un país amb catedrals senceres o cremades, amb cafès atrotinats o magnífics, amb senyores decorades de perfum i amb professors que duguin les calces fetes una filagarsa, víctimes de l'humanisme... Necessito una terra amb patíbuls i il·lusions» (p. 271), i així fins haver-se de refrenar per no haver d'«infamar Tahití» (p. 272).

No deixa de ser significatiu que sigui justament en aquest capítol que sorgeixi el títol del llibre. Un títol ple de suggestions i d'una gran amplada: *La ruta blava*. I si en el color blau hi ha alguna nota positiva, no hi ha dubte que la ruta bona, carregada de bondats futures, és la ruta del retorn.

BIBLIOGRAFIA

- BOUGANVILLE, Louis-Antoine de (2010). *Voyage autour du monde*. París: Gallimard.
- FUSTER, Joan (1972). *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial.
- GALLÉN, Enric; GUSTÀ, Marina (1987). «Josep Maria de Sagarra». A: *Història de la literatura catalana*. Vol. IX. Barcelona: Ariel, p. 463-496.
- GIDE, André (2010). *Voyage au Congo*. París: Gallimard.
- LOTI, Pierre (1991). *Le mariage de Loti*. París: Flammarion.
- SAGARRA, Josep M. de (2002). *La ruta blava*. Edició de Narcís Carolera. València: 3i4.
- SÁNCHEZ REY, Virgilio (2000). «L'estrany viatge». A: *La ruta blava: Viatge als mars del sud*. Barcelona: Edicions 62, p. 5-20. [Pròleg]
- SEGALEN, Victor (2010). *Les Immémoriaux*. París: Librairie Générale Française.